

कक्षा ९ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकका कथाकार र तिनका कथामा जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलन

राम कुमार राई¹

लेखसार

नेपालको बहुजातीयता, बहुधार्मिकता र बहुसांस्कृतिक विशेषतालाई सम्बोधन गर्न शिक्षामा समयानुकूल परिवर्तनको लागि उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०५५, २०६२/६३ को परिवर्तनको भावनालाई समेट्दै आएको माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ एवम् नेपालको संविधान २०७२ को मर्मानुसार बनेको विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ मा आधारित माध्यमिक तहका कक्षा ९ का नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकहरू (२०५६, २०७३ र २०७९) का कथाकार र तिनका कथाहरूलाई जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनका दृष्टिले अध्ययन गर्ने उद्देश्यले यो लेख तयार गरिएको छ। उल्लिखित पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूलाई प्राथमिक सामग्री मानी गुणात्मक ढाँचामा विषयवस्तु विश्लेषणविधिको प्रयोगबाट अध्ययनलाई सम्पन्न गरिएको छ। पाठ्यपुस्तकमा पौराणिक, ऐतिहासिक, मनोवैज्ञानिक, बाल मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक जस्ता विविध क्षेत्रका कथाहरू समावेश गरिएका भए पनि प्राय एकल जातीय, धर्म र सांस्कृतिक परिवारका कथाकारका कथाहरू रहेका कारण कथाकारीय जातीय,

धार्मिक र सांस्कृतिक प्रभावले सन्तुलित बन्न नदिएको पुष्टि हुन्छ । पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट सबै कथाका पात्रहरू जातीय पहिचानविहीन रहेकाले जातीय रूपमा कथा तटस्थ जस्तो देखिन्छन् तर वस्तुगत रूपमा भने चारओटा पूर्णरूपेण हिन्दु धर्म, संस्कार प्रधान, एउटा प्रभावित र अन्य लेखकीय धर्म र संस्कारबाट प्रभावित रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्द कुञ्जी : लेखकीय धर्म, संस्कार, जातीय, धार्मिक, सांस्कृतिक सन्तुलन

विषय प्रवेश

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त धर्म निरपेक्ष, भौगोलिक विविधतायुक्त, समावेशी, लोकतान्त्रिक र अग्रगामी राष्ट्र हो (नेसं., २०६३, पृ. ९) । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले “विभिन्न धर्म, संस्कृति, जाति, समुदाय, सम्प्रदाय, उत्पत्ति र भाषा भाषीहरूका बिच समानता एवम् सहअस्तित्वका आधारमा स्वस्थ र सुमधुर सामाजिक सम्बन्ध विकसित गरी सबैको भाषा, साहित्य, लिपि, कला र संस्कृतिको समान विकासद्वारा देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राखी राष्ट्रिय एकतालाई सुदृढ गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्ने छ” भन्ने उल्लेख गरेको छ । संविधानले व्यवस्था गरेको उल्लिखित कार्य सम्पादनका लागि उपयुक्त, वैज्ञानिक, समावेशी र समयानुकूल शिक्षा आवश्यक पर्दछ ।

नेपालमा पाठ्यपुस्तकको कुरा गर्दा नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तक निर्विकल्प रूपमा आउँछ र त्यो पाठ्यपुस्तक देशको जातीय, धार्मिक, सांस्कृतिक विविधता बिचको एकतालाई कायम गर्ने र भाषिक सिपहरूको विकासमा अब्बल मानिने हुनुपर्छ । यसको लागि भाषा पाठ्यपुस्तकको विषयवस्तुको छनोटमा विशेष ध्यानदिनु पर्दछ (पौडेल, २०६६, पृ. १९५) । नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा १२६ जातिको बसोवास रहेको र हिन्दु, बौद्ध, इस्लाम, किरात, इसाई, प्रकृति, बोन, जैन, बहाई र सिख गरी दश धर्मावलम्बीहरू बसोवास गर्दछन् । देशका बहुजातीय, बहुभाषिक,

बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक चरित्रहरूलाई समुचित रूपमा सम्बोधन गर्ने पाठ्यपुस्तकको निर्माण गरिनु पर्दछ। यस लेखमा वर्तमानमा पठनपाठनमा रहेको तथा त्योभन्दा अघिल्ला दुई प्रकाशनका कक्षा ९ का नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूमा हाम्रो समाजका बहुपक्षीय विशेषताहरू जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक पक्षलाई सन्तुलित ढङ्गले उपयुक्त र पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गरिएको छ, छैन ? भन्ने विषयलाई यस लेखमा उठान गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०५५ मा आधारित र २०५६ मा प्रकाशित, माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ लाई आधार मानी २०७३ मा र विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ लाई आधार मानी २०७९ मा प्रकाशित कक्षा ९ का नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक, तिनका कथाकार र कथामा जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनलाई के कसरी स्वीकार गरिएको छ भन्ने विषयलाई लेखले मूल विषयका रूपमा उठान गरेको छ।

समस्या कथन

हाम्रो देश बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक चरित्रयुक्त भएकोले यी विविधतालाई पाठ्यपुस्तकमा समुचित रूपमा सम्बोधन गरिँदा विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी, पिछडिएको वर्ग सबैले आफ्नो भाषा, धर्म, संस्कृति राष्ट्रको भाषा, धर्म, संस्कृति भइदिएको, आफ्नो भाषा, धर्म, संस्कृति, परम्परा, रीतिरिवाज राष्ट्रको शिक्षाको विषय बनेको छ (माबुहाड र अन्य सन् २००५, पृ. १६) भन्ने स्वामित्व र सहभागिता अनि अपनत्वबोध र गर्व गर्ने पाटो समेटिन्छ। यस लेखमा उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग (२०५५) अनुरूप २०५६ मा पहिलो पटक प्रकाशित, माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ अनुरूप २०७३ मा तथा विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुसार २०७९ मा प्रकाशित कक्षा ९ नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकअन्तर्गत कथाकार र तिनका कथाहरूमा जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको अवस्था के कस्तो छ वा हाम्रो समाजका जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक पक्षजस्ता बहुपक्षीय विशेषताहरूलाई सन्तुलित ढङ्गले सम्बोधन गरिएको छ, छैन भन्ने विषय यस लेखको मुख्य समस्या हो।

समस्यात्मक प्रश्न र उद्देश्य

माध्यमिक तह कक्षा ९ नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनका दृष्टिले के कस्ता छन् ? भन्ने समस्यात्मक प्रश्न रहेको प्रस्तुत लेखका लागि कक्षा ९ नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूलाई जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनका दृष्टिले अध्ययन गर्नु भन्ने एक मात्र उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ ।

औचित्य र परिसीमा

प्रस्तुत लेखबाट आएका निचोडहरूले आगामी दिनमा व्यावहारिक रूपमा कक्षा ९ का साथै विद्यालयीय तहका नेपाली भाषाका सम्पूर्ण पाठ्यपुस्तकहरूलाई सन्तुलित बनाउन तथा विभिन्न जाति वा सामाजिक, सांस्कृतिक पृष्ठभूमिका विद्यार्थीहरूमा पाठ्यपुस्तकप्रति अपनत्व जागृत गराई नेपाली भाषा सिकाइ र अझ समग्रमा नेपाली भाषाप्रति नै अनुराग पैदा गर्नेछ भन्ने विश्वास गरिएको छ । साथै आगामी दिनमा पाठ्यपुस्तकका विविध पक्षमा अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धान कर्ता, पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी नीति निर्माता, पाठ्यपुस्तकका लेखक, यस विषयमा जिज्ञासा राख्ने जिज्ञासु पाठक तथा प्रयोक्ता सबैलाई मार्गदर्शन गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । यिनै दुई औचित्यपरक अपेक्षाअनुरूप यस अध्ययनलाई उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग (२०५५) अनुरूप २०५६ मा पहिलो पटक प्रकाशित, माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ अनुरूप २०७३ मा तथा विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुसार २०७९ मा प्रकाशित कक्षा ९ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकका कथाकार र कथाहरूको जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको पक्षमा मात्र सीमित गरिएको छ ।

पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै पनि देश वा समाजमा विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी तथा धर्म संस्कार मान्ने मानिसहरूको बसोवास रहने हुँदा त्यस देश वा समाजका लागि तयार गरिने पाठ्यपुस्तकले सकेसम्म ती सबै पक्षलाई सम्बोधन गर्ने वा सन्तुलित हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता छ र त्यसरी बनेका पाठ्यपुस्तकले उल्लिखित पक्षलाई सम्बोधन गरे नगरेको सम्बन्धमा समय समयमा अध्ययन, अनुसन्धान हुनु

वान्छनीय मानिन्छ। नेपाली समाज बहुजातीय, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक चरित्रयुक्त भएकाले यी विविधतालाई पाठ्यपुस्तकमा सन्तुलित रूपमा समेटिनुपर्दछ। यस सन्दर्भमा नेपाली भाषाका विवेच्य पाठ्यपुस्तकहरू समुचित रूपमा सन्तुलित छन् वा छैनन् भन्ने दृष्टिबाट ती पाठ्यपुस्तकको अध्ययन, विश्लेषण अनु आवश्यक छ। यस लेखसम्बद्ध पूर्वकार्यहरूले त्यस्तो देखाउँदैनन्। बज्राचार्य (सन् २००९) र गुरुङ (सन् २००९) ले सबै बाल बालिकाहरूलाई विभेदरहित तवरले बालमैत्री वातावरणमा शिक्षा प्रदान गर्न शिक्षाको माध्यमबाट समाजमा रहेका वर्गीय, जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक विभेदको अन्त्य गर्न, सामाजिक न्याय प्रदान गरी समतामूलक समाज निर्माण गर्न, शिक्षामा सबै वर्गको अधिकार स्थापित गरी शिक्षालाई सर्वसुलभ र पहुँचयोग्य बनाउन एवम् शिक्षाको माध्यमबाट सबै वर्गको संस्कृति र सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्।

नेपाल सरकारले नेपाली भाषाको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक कस्तो हुनुपर्छ भन्ने ध्येयले नेपाली भाषाको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्देशिका (२०६४) जारी गरेको भेन्छ। त्यस निर्देशिकामा वर्तमान शिक्षामा जीवनोपयोगी सिपको विकास गर्ने अनि विभिन्न जातजाति, धर्म, संस्कृति र क्षेत्रप्रति समभाव उत्पन्न गराई समावेशी समाजको निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने, सामाजिक मूल्य मान्यताप्रति सचेत भई जिम्मेवारीपूर्ण आचरणको विकास गर्ने खालको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक बनाउनु पर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ। यसले नेपाली भाषाको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक जीवनोपयोगी सिपले पूर्ण तथा विभिन्न जातजाति, धर्म, संस्कृति र क्षेत्रप्रति समभाव राख्ने समावेशी हुनु पर्ने उल्लेख गरिएको छ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विद्यालय तहको अनिवार्य विषयका पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकलाई जातीय, भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, लैङ्गिक आदि पक्षको समावेशिताको दृष्टिले २०६७ मा अध्ययन, विश्लेषण गरेको भेटिन्छ। उक्त क्रममा माध्यमिक तह कक्षा ९ र १० का ७३/७४ को नेपाली भाषाको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकको पनि समावेशी पक्षको अध्ययन गरेको भेटिन्छ। हाम्रो देशमा एकल पाठ्यपुस्तकको प्रचलन रहेको र त्यसले देशभरिका सम्पूर्ण

बालबालिकाको आवश्यकतालाई समेट्नु पर्ने बाध्यता रहँदा त्यसले क्षेत्र, जाति, संस्कृति, भाषाभाषी, लिङ्ग आदिलाई पूर्णरूपेण सम्बोधन गर्न नसकेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेको छ । यो समावेशी पक्षको अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।

स्नातकोत्तर अनुसन्धानको क्रममा पराजुली (२०७०) ले समाज सापेक्ष दृष्टिले नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गरेको भेटिन्छ । उक्त क्रममा भाषा, धर्म, संस्कृति, लिङ्ग, उमेर आदिलाई समाज सापेक्ष ढङ्गबाट केलाउने आधारहरू मान्दै तीमध्ये शिक्षा, उमेर, जात, कुलिनता, धर्म र संस्कृतिलाई आधार मानी सङ्कलित सामग्रीहरूको अध्ययनबाट विवेच्य पाठ्यपुस्तक समाज सापेक्षताका दृष्टिले कमजोर रहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यो अध्ययन समाज सापेक्षताका आधारमा गरिने अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।

समावेशिताका दृष्टिले पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्ने कार्यको थालनी गर्दै राई (२०७९) ले विद्यावारिधि तहको अध्ययन गरेको भेटिन्छ । माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ लाई आधार मानी २०७३/०७४ मा प्रकाशित कक्षा ९ र १० का नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकमा जातीय, भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक, लैङ्गिक, अपाङ्गता आदि पक्षको समावेशिता अध्ययन गरिएको छ । गुणात्मक ढाँचामा वर्णनात्मक विधिबाट तयार गरिएको उक्त अध्ययनले विवेच्य पाठ्यपुस्तक निर्धारित प्रतिमानका दृष्टिले असमावेशी रहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेको छ । प्रस्तुत अध्ययन पनि पूर्ण रूपमा समावेशिता केलाउने उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ ।

कथाको सैद्धान्तिक परिचय

कथा आख्यानात्मक विधा हो । आख्यानात्मक स्वरूपकै कारण कथा रुचिपूर्ण हुन्छ । कथाको जन्म मानव र भाषाको आविष्कारको साथै भएको हो (उपाध्याय, २०४९, पृ. ११५) । यसरी मानवीय सभ्यताको उषाकालसँगै कथाको जन्म भएको कुरामा अधिकांश साहित्यिक विज्ञहरूले स्वीकृति जनाएको पाइन्छ । सभ्यताको पहिलो विहानीमा विनाबन्धन स्वच्छन्द पन्छीसरि उन्मुक्त रहेको अवस्थामा मानिसले एक आपसमा आफ्ना मनका हर्ष, पीडा, दर्द आदिलाई अभिव्यक्त गर्ने क्रममा कथाको प्रादुर्भाव भएको मानिन्छ (राई,

२०७९, पृ. १२३)। 'कथा' को शाब्दिक अर्थ- केही भन्नु वा कहनु हो। कथालाई हिन्दीमा कहानी, बङ्गालीमा गल्फ, नेपालीमा कथा कुथुङ्ग्री, आहान तथा संस्कृतमा कथा, आख्यायिका, कथायिका, वृत्तान्त भन्ने गरिन्छ।

कथा रोचक घटनासँग सम्बन्धित जीवन्त र आफैमा पूर्ण विधा हो र यसले विद्यार्थीहरूको, सामाजिक, नैतिक र मानसिक विकासमा प्रभाव पारेको हुन्छ। कथा लोकप्रिय र घटना प्रधान विधा भएकोले यसको शिक्षणबाट विद्यार्थीलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नुका साथै उत्सुकता र कल्पनाशीलताको विकास गर्न सकिन्छ। कथा शिक्षणद्वारा विद्यार्थीलाई सिर्जनात्मक लेखनमा सक्रिय र जागरुक हुन अभिप्रेरित गर्न सकिन्छ। त्यसैले कथा विधालाई विद्यालय तहका पाठ्यक्रममा प्रशस्त स्थान दिइएको छ। माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०५५) ले विद्यार्थीहरूमा स्पष्ट एवम् क्रमिक रूपले घटनाक्रम मिलाउने, विचार गर्न सक्ने, कथाबोधबाट संवेगात्मक अनुभूति र कल्पना शक्तिको विकास गर्न सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गराउने (पृ. ११) कथा शिक्षणको उद्देश्य राखेको पाइन्छ। यसै परिप्रेक्षमा कक्षा ९ का पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको पक्षमा केन्द्रित भई अध्ययन गरिएको छ।

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययन विशेषतया गुणात्मक ढाँचा र विषयवस्तु विश्लेषणात्मक विधिमा आधारित रहेको छ। उराशिआ २०५५ अनुसार २०५६ मा तथा माशिपाप्रा २०६३ लाई आधार मानी २०७३ मा र माशिरापाप्रा २०७६ लाई आधार मानी २०७९ मा प्रकाशित कक्षा ९ का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूलाई प्राथमिक सामग्री मानेर ती कथाहरूलाई गुणात्मक ढाँचामा विषयवस्तु विश्लेषणविधिमा आधारित भई जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको पक्ष केलाई निष्कर्ष निकाल्ने कार्य गरिएको छ। त्यसको पुष्ट्याइँको लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू माध्यमिक वा पुस्तकालयीय स्रोतबाट लिइएका छन्।

पाठ्यपुस्तक अध्ययनका आधारहरू

जाति - जाति हिन्दुहरूको सामाजिक व्यवस्थाको एक संस्था हो। यसमा ठुलो

सानो र उच्च - निचको धारणा रहेको हुन्छ। जाति व्यवस्था हिन्दुहरूको मौलिक व्यवस्था भए तापनि एकै प्रकारको सांस्कृतिक चिनारी भएका एउटा समूहभित्रका जनजातिलाई पनि अलग अलग जाति भन्ने चलन स्थापित भएको छ। जस्तै: किरात मानिने जातिभित्र, राई, लिम्बु, शेर्पा, गुरुङ, मगर जाति, थारु, तामाङ जाति आदि। जाति व्यवस्था वर्ण व्यवस्थाबाट सिर्जित हिन्दुहरूको सामाजिक व्यवस्था हो (दाहाल र खतिवडा, २०५८, पृ. ९९) तर अहिले आएर बृहत्तर अर्थमा प्रयोग भई अलग अलग प्रकारका भाषा, धर्म, संस्कृति र चालचलनका मानिसहरूलाई अलग अलग रूपमा पहिचानित गर्ने प्रक्रियाको रूपमा परिचित भएको छ।

भट्ट हेर्दा जाति र जातीयता उस्तै उस्तै लागे तापनि यी दुईका बिचमा खास भिन्नता छ। 'जाति' जातबाट बनेको हो र यो हिन्दुहरूको सामाजिक व्यवस्थाको एक संस्था हो (दाहाल र खतिवडा, २०५८, पृ. ९२) भने जातीयता भनेको जातीय समूहहरूको पहिचान हो, सदस्यता हो, आफ्नो मौलिक सांस्कृतिक सम्पदाप्रतिको भावनात्मक प्रतिबद्धता र बफादारिता हो (शर्मा, २०६९, पृ. १८१)। त्यसैले जाति र जातीयता अन्तर्सम्बन्धित सामाजिक तथ्य जस्तो लागे पनि यी दुई फरक फरक अवधारणा हुन् भन्ने प्रष्ट छ। जातिले कुनै खास जात विशेषको सङ्केत गर्दछ भने जातीयताले त्यो जाति विशेषको भाषा, धर्म, संस्कृति, मूल्य मान्यता आदिप्रतिको सचेतनाको प्रतिनिधित्व गर्दछ। त्यसैले जातीयता सामाजिक सम्बन्धको एउटा पक्ष हो, जुन आफूलाई अलग सांस्कृतिक पहिचानको भन्न चाहने समुदायले अर्को त्यस्तै भन्न रुचाउने समुदायसँग गरेको अन्तरक्रियामा देखिन्छ (कंडेल, २०६४, पृ. २९)। देशको मूल कानून मानिने संविधानले नै हाम्रो देश बहुजातीयतायुक्त भएको घोषणा गरेको छ। जातीय विविधतायुक्त नेपालको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा समावेश हुने पाठ्यसामग्री पनि सन्तुलित हुनुपर्दछ। प्रस्तुत लेखमा यिनै पक्षको अध्ययनको लागि जातीय पक्षलाई पनि एउटा आधारको रूपमा लिइएको छ।

धर्म - 'धर्म' मानवका यावत् कर्मसँग जोडिने जीवनोपयोगी शब्द हो। यस सन्दर्भमा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) ले "व्यक्ति वा वस्तुमा सधैं रहिरहने गुण वा मूल वृत्ति, प्रकृति, स्वभाव, कुनै जाति, वर्ग, पद आदिका

निम्ति निर्धारित कार्य वा व्यवहार, लोकको हित वा व्यवस्थाका निम्ति अँगालिने कर्म वा कर्तव्य” (पृ. ६८६) भनेर धर्मलाई चिनाएको छ। यही धर्म शब्दबाट निर्मित ‘धार्मिक’ शब्दको अर्थ ‘धर्मसँग सम्बन्धित, धर्मविषयक वा धर्म गर्ने, धर्मप्रति आस्था राख्ने, धर्मात्मा’ (नेबृश, २०४०, पृ. ६९२) भन्ने हुन्छ। धार्मिक भावले सामाजिक सांस्कृतिक प्रणाली, मानसिक क्रियाकलाप, जीवनशैली, आचरण र व्यवहारलाई प्रभावित तुल्याएको हुन्छ। यस अर्थमा समाज भन्नु नै धर्मसहित अन्य संस्थाहरूको क्रियाशील निरन्तरता हो भन्न सकिन्छ।

नेपालको संविधान २०७२ ले नागरिकको मौलिक हकअन्तर्गत धार्मिक स्वतन्त्रताको हकलाई “धर्ममा आस्था राख्ने प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो आस्थाअनुसार धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रता हुनेछ (पृ. १३) भन्ने व्यवस्था गरेको छ। माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रारूप (२०६३) ले नेपाली समाजमा विद्यमान धर्म, संस्कृति, मूल्य र मान्यता (पृ. ४५) लाई स्थापित गर्ने उद्देश्य राखेको छ। यसरी संविधानले गरेको परिकल्पना र पाठ्यक्रमले राखेको उद्देश्य वा नेपाली समाजको बहुधार्मिक वैशिष्ट्यलाई कक्षा ९ का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यसामग्रीका रूपमा समाविष्ट कथाहरूले के कस्तो रूपमा सम्बोधन गरेको छ या छैन ? भन्ने अध्ययनको लागि धार्मिक पक्षलाई पनि एउटा आधारको रूपमा लिइएको छ।

संस्कृति - ‘संस्कृति’ शब्दको शाब्दिक अर्थ ‘कुनै वस्तुलाई परिमार्जन गरेर चम्किलो, उज्यालो र निखुट बनाउने काम’ भन्ने हुन्छ (दाहाल र खतिवडा, २०५८, पृ. १४)। नेपालीमा प्रचलित ‘संस्कृति’ शब्द अङ्ग्रेजीको कल्चर शब्दको समानार्थी शब्द मानिन्छ। अङ्ग्रेजीको ‘कल्चर’ शब्द प्राचीन ल्याटिनको ‘कोलेरे’बाट विकसित भएको हो। ‘कोलेरे’ शब्दको अर्थ रक्षा, श्रद्धासँग गरिने पूजा, बालीनाली लगाउने कार्य र वासस्थान भन्ने हुन्थ्यो (विलियम्स, सन् १९८३, पृ. ८७)। इ. वि. टाइलर (सन् १९७१) ले संस्कृतिलाई ज्ञान, विश्वास, कला, कानून, आध्यात्मिक र सौन्दर्यशास्त्रीय चिन्तन एवम् काल विशेषमा निर्मित मानव विशेषको समुदायको जीवन पद्धति, शैली अनि क्रियाकलाप र जीवन अभ्यासको रूपमा परिभाषित गरेको भेटिन्छ (पृ. ३७७-३७८)। अहिले

संस्कृतिले कुनै राष्ट्र, जाति वा समुदायको सामाजिक जीवन, आर्थिक अवस्था, राजनीति, चालचलन, खानपिन, पहिरन, चिन्तन एवम् भाषा, साहित्य, धर्म, कला, दर्शन, चाडवाड, परम्परा आदिको समष्टिलाई समेट्दछ। त्यसैले संस्कृति मानिसहरूको जीवनशैली हो, जुन मानवहरूको दैनिक व्यावहारिक जीवनमा प्रतिबिम्बित हुन्छ। मानव जीवनलाई एक निश्चित दिशामा ढाल्ने काम गर्दछ (शर्मा, २०६९, पृ. १६९)। यसर्थ संस्कृति कुनै पनि जाति, समाज र राष्ट्रलाई चिनाउने, फरक देखाउने र एकता बढ्न गराउने आधारको रूपमा परिचित छ।

नेपाल जातीय, भाषिक, धार्मिक र भौगोलिक विविधतायुक्त देश भएकाले सांस्कृतिक विविधताले पनि समृद्ध छ। नेपालको संविधान (२०७२) ले देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राख्नै समानता एवम् सहअस्तित्वका आधारमा विभिन्न जनजाति र समुदायको भाषा, लिपि, संस्कृति, साहित्य, कला, चलचित्र र सम्पदाको संरक्षण र विकास गर्ने (पृ. २४) नीति लिएको छ। यसप्रकार नेपालको जातीय, धार्मिक, सांस्कृतिक विविधता जस्ता वैशिष्ट्यहरूलाई शिक्षाले सम्बोधन गर्ने संवैधानिक भावना एवम् शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्यलाई सम्बोधन गर्न कक्षा ९ का नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू के कति सफल छन् वा छैनन् ? सोको अध्ययन गर्न यहाँ संस्कृतिलाई एउटा आधारको रूपमा लिइएको छ।

छलफल र निष्कर्ष

कथाकार र तिनका कथामा जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको पक्ष

लेखक वा साहित्यकार समाजको विशिष्ट चेतना हो। त्यो चेतनाको निर्मिति उसले बाँचेको समाजको पर्यावरणको उपज हो। त्यस्तै कथाकारहरू पनि एक वा विभिन्न समुदायबाट हुने हुँदा उनीहरूमा पनि आ-आफ्नो धर्म, संस्कृति, रीति रिवाजमा फरकपन देखिन्छन् अर्थात् कथाकार पनि कुनै समाजको सदस्य हुने भएकोले उसमा पनि उसको सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक परिघटना र

परिस्थितिहरूको प्रत्यक्ष प्रभाव पर्दछ, र ती प्रभावहरू उनीहरूका सिर्जनामार्फत् अभिव्यक्त हुने र त्यसलाई पाठका रूपमा पढिने हुँदा हामीले पाठको रूपमा पढ्ने वा पढाउने सामग्रीले समाजलाई निरन्तर रूपमा प्रभावित बनाइरहेको हन्छ। त्यसैले पाठ्यपुस्तकका लेखक, रचनाकार र विषयवस्तुको क्षेत्रमा समावेशी दृष्टिले हेर्नु अत्यावश्यक छ (पाविके, २०६७, पृ. २०)। समाजको विविधतापूर्ण विशेषतालाई सम्बोधन गर्ने गरी लेखक, साहित्यकारहरूका सामग्रीलाई पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिनुपर्दछ। यिनै कुरालाई ध्यानमा राखी पाठ्यसामग्रीको रूपमा छनोट गरिएका कक्षा ९ का नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकअन्तर्गत कथाकारका कथाहरूलाई जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनका दृष्टिले अध्ययन गरिएको छ।

कथा र कथाकार छनोटमा जातीय सन्तुलनको अवस्था

यस लेखमा उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग (२०५५) अनुरूप २०५६ मा पहिलो पटक प्रकाशित, माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ अनुरूप २०७३ मा तथा विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुसार २०७९ मा प्रकाशित कक्षा ९ को नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन गरिएको छ। उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०५५ लाई आधार मानी २०५६ मा तयार गरिएको कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा तालिका १ अनुसार कथाकारका कथाहरू समावेश गरिएका छन्।

तालिका १: २०५६ मा तयार गरिएका कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाकारका कथाहरू

क्र. सं.	कथा	कथाकार
१.	सहिद	गुरुप्रसाद मैनाली
२.	खड्गबहादुर	बदरीनाथ भट्टराई
३.	दोषी चस्मा	विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला
४.	शिशिर वसन्तको कथा	बोधविक्रम अधिकारी

(स्रोत : कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तक, २०५६)

माध्यमिक शिक्षा पारुप, २०६३ लाई आधार मानी २०७३ मा प्रकाशित कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा तालिका २ अनुसार कथाकारका कथाहरू समावेश गरिएका छन् ।

तालिका २: २०७३ मा प्रकाशित कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाकारका कथाहरू

क्र. सं.	कथा	कथाकार
१.	अनारको बोट	मुकुन्दराज पथिक
२.	निद्रा	—
३.	डाक्टर अङ्कल	आत्माराम शर्मा पुडासैनी
४.	बन्धनबाट मुक्ति	राजेन्द्र विमल

(स्रोत : कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तक, २०७३)

तालिका ३ अनुसार विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप २०७६ लाई आधार मानी २०७९ मा प्रकाशित कक्षा ९ का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाकारका कथाहरू प्रस्तुत गरिएका छन् ।

तालिका ३: २०७९ मा प्रकाशित कक्षा ९ का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाकारका कथाहरू

क्र. सं.	कथा	कथाकार
१.	स्वाद	ध्रुवचन्द्र गौतम
२.	कालजित र अजङ्गको राक्षस	मोतीलाल पराजुली
३.	समय पीडा	पद्मावती सिंह
४.	भविष्य निर्माण	देवकुमारी थापा

(स्रोत : कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तक, २०७९)

यहाँ निर्धारित कथाहरूमा जातीय सन्तुलनको अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यसका लागि तालिका क्रम एक, दुई र तीनको सहायता लिइएको छ । उल्लिखित तालिकालाई आधार मान्दा कक्षा ९ का तीन पाठ्यपुस्तकमा १२ वटा कथा रहेका देखिन्छन् । तिनमा निद्रा कथाका कथाकार निर्दिष्ट नरहँदा का

लागि ११ कथाकार मात्र लिनुपर्ने प्रस्ट छ। यी ११ कथाकारमा आठ ब्राह्मण एक क्षत्री, एक नेवार र एक मधेशी रहेका छन्। नेपालमा २०६८ को जनगणना अनुसार १२६ तथा राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार १४२ जातजातिको बसोवास रहेको र त्यसमा ५९ जनजाति रहेका छन्। यस सन्दर्भबाट हेर्दा कथाकारको जातीय उपस्थितिको सन्तुलन लगभग नगन्य देखा परेको छ। क्षेत्रीको प्रतिनिधित्व देवकुमारी थापा, नेवारको पद्मावती सिंह र मधेशीको राजेन्द्र विमलले गरेका छन्।

कथाकार चयनमा धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको अवस्था

कथाकारहरूको चयनमा धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको स्थितिलाई तालिका क्रम ४ मा देखाइएको छ।

तालिका ४: कथाकारहरूको चयनमा धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको स्थिति

क्र. सं.	कथाकारको धर्म	सङ्ख्या
१.	हिन्दु	९
२.	बौद्ध	१
३.	अन्य	१ (प्रस्ट नभएको)

(स्रोत : कक्षा ९ का नेपाली पाठ्यपुस्तक, २०५६, २०७३ र २०७९)

तालिका ४ लाई आधार मान्दा लेखकहरूका धार्मिक, सांस्कृतिक सन्तुलन लगभग शून्य देखिएको छ। लिङ्गगत भिन्नता हिन्दु धर्ममा आएर सम्मिलन भएपछि सन्तुलनको स्थिति शून्यमा पुग्दा पद्मावती सिंह हिन्दु कि बौद्ध धर्मावलम्बीको थोरै स्थान राखेको छ। हार्मर (सन् २००३) का अनुसार पाठ्यपुस्तक सामाजिक, सांस्कृतिक रूपमा स्वीकार योग्य हुनुपर्छ (पृ. १०३) भन्ने विचारलाई कथा समावेशको दृष्टिबाट पाठ्यपुस्तकले आत्मसाथ गर्न सकेको छैन। पाठ्यपुस्तक लेखनमा संविधानले प्रत्याभूत गरेको बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक जस्ता विविध पहिचानलाई अङ्गीकार गर्न सकेको देखिँदैन।

निर्धारित कथाहरूमा जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनको अवस्था

सहिद

सहिद कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०५६) मा समाविष्ट कथा हो । कथाका पात्रहरूलाई जातीय पहिचान नदिइएकाले जातीय रूपमा कथा तटस्थ देखिएको छ । कथावस्तुले पनि धार्मिक र सांस्कृतिक तटस्थता देखाएको छ । यस सन्दर्भमा अन्य पाटो वा कथाकारीय पक्षबाट नियाल्दा गुरुप्रसाद मैनाली जातीय रूपमा ब्राह्मण परिवार र हिन्दु धर्म, संस्कार मान्ने व्यक्ति हुन् भन्ने देखिन्छ । यस अवस्थाले जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक दृष्टिले कथा तटस्थ रहँदा रहँदै पनि कथाकारको धर्म, संस्कारको प्रभावबाट कथा पूर्णरूपेण मुक्त हुन सकेको छैन, जस्तै: हिन्दु धर्मका आदर्श पुरुष रामजस्तै आदर्श होस् भन्ने ध्येयले छोराको नाम 'राम' राख्ने, रामको कसम खाएर आफूलाई सत्य र आदर्श देखाउने, श्रीमती सुन्दर र सत्यवती रहेको देखाउन *रामराम ! जे कसम खाउनोस् न, घरमा भगवतीजस्ती स्वास्नी छ* (पृ. १२), आफन्त, परिचितलाई भेटघाटमा हुँदा गरिने सम्बोधन *परिचित मानिसलाई देख्दा हात उठाएर कसैलाई राम राम* (पृ. १४) भन्नु, हिन्दुहरूको धार्मिक, संस्कार नै हो । त्यस्तै आपद् विपद् वा शोकमा *मेरो राम खसेछ, मेरो राजालाई दैवले चुँडेर लग्यो* (पृ. १५) तथा *मन्यो भने फेरि घाटमा पुऱ्याउनुपर्छ* (पृ. १३) र *मैले भेटेकाजितिलाई घाटमा लगेर जलाइदिने गरेको छु* (पृ. १४) मृत्यु पश्चात् गरिने यस्ता कुरा हिन्दु संस्कार हुन् । त्यस्तै हिन्दु समाजमा विद्यमान जातिभेद वा छुवाछुतको अभिव्यक्ति *नेपालीहरूलाई भन्न गो भने यो जात र ऊ जात भन्न थाल्छन्* (पृ. १४) को रूपमा प्रकट भएको छ । यस्ता पाटाहरू कथाकारका जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक प्रभावहरू हुन् जसले कथालाई हिन्दु धार्मिक, सांस्कृतिक प्रभावबाट मुक्त हुन दिएको छैन भन्ने देखिन्छ ।

खड्गबहादुर

खड्गबहादुर कथालाई ऐतिहासिक कथाका रूपमा कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०५६) मा समावेश गरिएको छ । कथामा पात्रका रूपमा खड्गबहादुर, एउटी युवती, हीरालाल, पुण्यप्रसाद, चन्द्र शमशेर, कलेक्टर, जज, महिलाहरू, स्वदेशी

भाइहरू, अर्को बटुवा, दरबान आदि पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ। यी पात्र कसैको पनि जातीय पहिचान देखाइएको छैन। यसर्थ जातीय रूपमा कथा तटस्थ देखा परेको छ। कथाका पात्रहरूको जातीय पहिचान नदिइएकोले धार्मिक र सांस्कृतिक पक्ष केलाउन नसकिने प्रस्ट देखिएको छ अर्थात् धार्मिक र सांस्कृतिक दृष्टिले कथा तटस्थ रहेको छ। यसमा प्रयुक्त *काशी*, *पुन्यप्रसाद*, *दिव्य सिंहासन* (पृ. ५८), *गद्दी*, *पैशाची* र *राक्षसी*, *ऐरावणहरू* (पृ. ५९), *नरधाम*, *न्याय मन्दिर* (पृ. ६०) जस्ता पदहरू हिन्दु धर्म र संस्कृतिसँग सम्बद्ध छन्। यसले हिन्दुधर्मी कथाकारको जातीय परिचय दिएको छ। कथामा सामान्य रूपले जातीय प्रभाव पार्न खोजिएको छ। यस तथ्यका आधारमा कथाकारको जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक पक्षबाट प्रभावित तर विषय प्रस्तुतिको पक्षबाट तटस्थ कथा भन्न सकिन्छ।

दोषी चस्मा

दोषी चस्मा कथालाई मनोवैज्ञानिक कथाका रूपमा पाठ्यपुस्तक (२०५६) मा स्थान उदइएको छ। कथाका पात्रका रूपमा केशवराज, जर्साब, केशवराजकी पत्नी, चाकरियाहरू, सइस, घोडा आदि रहेका छन्। यी कुनै पनि पात्रको जातीय पहिचान कथामा देखिएको छैन। यसर्थ जातीय रूपमा कथा तटस्थ देखिएको छ। प्रस्तुत कथा चस्माको कारण केशवराजले जर्साबलाई स्वस्ति गर्न नसक्दा उसको मनमा उत्पन्न मानसिक द्वन्द्वसँग सम्बद्ध पाइएको छ अर्थात् यो “वनको बाघले खाओस् कि नखाओस् मानको बाघले खानुलाई बडो सुन्दर ढङ्गबाट पुष्टि” (पृ. ११९) गर्न लेखिएको मनोवैज्ञानिक कथा हो। समग्रमा धार्मिक, सांस्कृतिक दृष्टिले कथा तटस्थ देखा परेको छ। यति हुँदाहुँदै पनि कथामा प्रयुक्त *स्वस्ति गर्नुपर्ने* (पृ. १२०), *मोटरमा राज भएका जर्साब* (पृ. १२०), *उनकी धर्मपत्नी* (पृ. १२१), *यी सबै गुण भएर त लक्ष्मी पनि यहाँ वास गर्छिन्* (पृ. १२५), *भान्से बाहुन वा बाहुनीसम्म पनि राख्न सकेका छैनन्* (पृ. १२५) भन्ने जस्ता पद पदावलीहरू पूर्ण रूपमा हिन्दु धर्म र संस्कृतिसँग सम्बद्ध छन् एवम् पाठको दोस्रो र तेस्रो चित्रले पनि हिन्दु संस्कृतिकै झलक दिएको छ। यसर्थ यस कथामा पनि हिन्दु कथाकारको व्यक्तित्वको प्रभाव टङ्कारो रूपमा देखिँदा कथा हिन्दु धर्म र संस्कृतिको प्रभावबाट प्रभावित बन्न पुगेको

देखिन्छ ।

शिशिर वसन्तको कथा

यस कथालाई कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०५६) मा लोककथाका रूपमा समावेश गरिएको छ । लोककथा भनेको परम्परादेखि लोकजीवनमा मौखिक रूपले चल्दै आएको कथा, दन्त्यकथा (नेराप्रप, २०४०, पृ. ११२८८) हो भन्ने देखिन्छ । कथामा मानवीय र मानवेतर गरी दुई प्रकारका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । मानवीय पात्रका रूपमा शिशिर, वसन्त, प्रतापी राजा, रानी, मन्त्री, गुरुपुरोहित, अर्को देशका राजारानी, मलामीहरू, छजना सार्की, माभीहरू, बुढो माभी, पसलेका छोराछोरीहरू, एकादेशका राजा, वसन्तकी दुलही, एउटा व्याधा तथा मानवेतर पात्रका रूपमा भँगेरा र भँगेरी, अर्की भँगेरी, भँगेराभँगेरीका बचेराहरू, एउटा हात्ती, कालो नाग, जङ्गलका पशुपन्छीहरू आदि आएका छन् । मानवीय पात्रहरूलाई कसैको पनि जातीय पहिचान दिइएको छैन । राजा-महाराजा, रानी, युवराजहरू, गुरुपुरोहित आदि प्रमुख पात्रका रूपमा आएका हुँदा मूलतः क्षेत्रीय र ब्राह्मण जातिका हुन् भन्न सकिने अवस्था देखिन्छ । सार्की र माभीहरू जातीय पहिचानसहित कथामा उपस्थित भएका छन् भने मानवेतर पात्रहरूको जातीयता खोज्ने कुरा अप्रासङ्गिक ठहर्दछ । त्यस्तै छजना सार्की, माभीहरू, बुढो माभी, व्याधा आदि मानवीय पात्रको उपस्थितिले सामान्यतः जातीय सन्तुलन कायम भएको मान्न सकिन्छ । लोककथाले दुई क्षेत्र अङ्गाल्दछ : खास सांस्कृतिक महत्त्व देखिने र नदेखिने । खास सांस्कृतिक क्षेत्र अन्तर्गत दशैं, तिहार, इन्द्रजात्रा आदि पर्दछन् । यस आधारमा प्रस्तुत कथालाई खास सांस्कृतिक महत्त्व नदेखिने कथाअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । यसका अत्यधिक प्रसङ्गहरूले हिन्दु संस्कृतिलाई स्पष्ट रूपमा समेटेको भेटिन्छ, जस्तै : *बडा प्रतापी राजा* (पृ. १५९), *छैन प्रभू* (पृ. १६०), *दैवको कुदृष्टि* (पृ. १५९), *अनित्य संसारको स्याहास्रेस्ता बुभाउन ईश्वरको सम्मुख* (पृ. १५९), *रानी परलोक* (पृ. १६०), *मुडुलै भएर मलामीहरू धारो लिएर* (पृ. १६३), *गुरु, पुरोहित, नाग-सर्प* (पृ. १६३) । यी पदावलीहरू हिन्दु समाजमा धर्म, संस्कारमा वा जन्म, मृत्यु, शुभाशुभ कार्यहरूमा प्रयोग गरिन्छन् । समग्रमा प्रस्तुत कथा हिन्दु धर्म र संस्कारयुक्त लोककथा हो भन्ने

प्रष्टिन्छ ।

अनारको बोट

अनारको बोट कथालाई लोककथाका रूपमा कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०७३) मा समावेश गरिएको छ । कथाका भोक्ताका प्रमुख पात्रका रूपमा कल्पलता एक जनाको उपस्थिति छ । कल्पलता संस्कृत शब्द हो । यसको शाब्दिक अर्थ स्पर्श वा छाँया लाग्नासाथ मनको इच्छा पूर्ण हुन्छ भनी कल्पना गरिएको मनको इच्छा, हठभोग जन्मने मुद्रा अर्थात् मनलाई परमात्मामा लगाउने अवस्था (नेवृश, २०४० पृ. २१४) भन्ने हुन्छ । स्वर्ग र परमात्मामा अनि स्वर्गसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने कल्पलता हिन्दु धर्म र संस्कारयुक्त नाम हो । यसका आधारमा कथा हिन्दु धर्म र संस्कारयुक्त देखा परेको छ । यसको पुष्ट्याइँका लागि पाठमा रहेका अभिव्यक्ति र संस्कारगत पक्षहरू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ, जस्तै : बाबुको मृत्युपछि छोरो किरियामा बस्यो । परम्परा अनुसार सबै काम भयो (पृष्ठ. २) । हो रहेछ, साँचै ईश्वर भनेको यही त होला नि ! ईश्वर देख्छन्, दुख गरे सुख पाइन्छ भनेको त साँचो रहेछ (पृ. ४) । ईश्वरवादीता यतिमा मात्र सकिँदैन, अदृश्य ईश्वरको भक्तिभाव मानवतावादी ईश्वरमा ओर्लिएर कल्पलता यसरी व्यक्त भएकी छन् : विरामी भएर थला परी म मर्न लागेकी थिएँ । तपाईँहरूले मलाई उपचार गरेर बचाउनु भयो । तपाईँहरू ईश्वर समान हुनुहुन्छ (पृ. ४-५) । यस तथ्यका आधारमा कथामा ईश्वर भक्तिमा जीवन अर्पण गर्ने सच्चा ईश्वर भक्त हिन्दु नारीका रूपमा कल्पलता अभिव्यक्त भएकी छ भन्न सकिन्छ । यसका साथै यहाँ हिन्दु संस्कारसम्बद्ध अन्य पक्षलाई जोड्नु सान्दर्भिक हुन्छ । मान्छेको मृत्युपछि घाटमा लगेर त्यो मृत शरीरलाई जलाएर खरानी बनाउने हिन्दु संस्कार यसरी व्यक्त भएको छ : म मरेपछि मेरो लास त खरानी हुन्छ" (पृ. ४) । "गाउँलेहरूले उनको लासलाई घाटमा लगे (पृ. ५) । सबै गाउँलेहरूले दागवत्ती दिए । आगोको ज्वालाले लासलाई दुई घण्टामा नै खरानी तुल्यायो (पृ. ५) । यसप्रकार विवेच्य कथामा हिन्दु धर्म र संस्कारको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको देखिन्छ ।

निद्रा

कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०७३) मा समाविष्ट *निद्रा* ऐतिहासिक/मनोवैज्ञानिक कथा हो। नेपालका शासक वर्गीय चरित्रयुक्त प्रस्तुत कथाका पात्रहरू हिन्दु धर्म, संस्कारवादी हुन् भन्ने देखिएको छ। नेपालका जनताहरूले धर्मशास्त्र र हिन्दु परम्परा वा सनातन धर्मलाई मान्ने भएकाले समाजमा अनेकौं अन्धविश्वास र कुरीतिहरू विद्यमान थिए (यादव, २०५६, पृ. २३९) भन्ने आधारमा हेर्दा त्यही कुरीतिअन्तर्गत विगतमा सतिप्रथा र दासप्रथासमेत चलेको थियो भन्न सकिन्छ। हिन्दु धार्मिक ग्रन्थहरू रामायण, महाभारत, शुक्रनीति, चाणक्य नीति आदिबाट प्रभावित भई सत्ता र शक्तिका लागि जालभेल, छलकपट, दाउपेच, काटमार, हत्या, षड्यन्त्र आदि शासकहरूका लागि सामान्य कुरा मानिने हिन्दु धार्मिक संस्कार हो (राई, २०७९, पृ. १३३)। नेपालको इतिहास पल्टाएर हेर्दा सत्तामा पुग्न तथा सत्ता टिकाइ राख्न यस प्रकारको हर्कत गर्नु स्थापित संस्कार नै बनेको देखिन्छ। चन्द्र शमशेर स्वयम् पनि रक्तपातरहित क्रान्ति गरेर सन् १९०१ जुन २६ मा देव शमशेरलाई नजरबन्ध गरी आफू प्रधानमन्त्री पदमा आसिन भए (यादव, २०५६, पृ. ४१)। भन्ने तथ्यले पुष्टि गरेको छ। चन्द्र शमशेर हिन्दु धर्मावलम्बी भएका र रामेश्वरम् पुरी, मथुरा आदि मन्दिरहरूमा दिएको दान, पशुपति मन्दिरको जिर्णोद्धार, स्वर्ण तुलादान, आठ पटकसम्मको कोटिहोम, नित्य दान (यादव, २०५६, पृ. २४३) को प्रसङ्ग हिन्दु संस्कारको उदाहरण हो। उनको यो अभिव्यक्ति *शक्ति, सत्ता, सम्पत्ति नै सबैथोक भन्ने ठानियो र मान्यजन पनि भनिएन, आफन्त पनि भनिएन। अहिले सम्भ्रदा डर लाग्छ, मरेपछि यमदूतले घिसार्दै नरक लैजान्छन् होला* (पृ. १६२) ले यही पुष्टि गरेको छ। यस्तै *दान दक्षिणा, पाठ पूजा त गरेकै छौं तर त्यसले प्रायश्चित्त गर्ला जस्तो लाग्दैन* (पृ. ६२) भन्ने अभिव्यक्तिबाट अपराध गरेपछि त्यसबाट मुक्ति पाउन गर्ने प्रायश्चित्त हिन्दु धर्म र संस्कार हो भन्ने पुष्टि हुन्छ।

डाक्टर अड्कल

डाक्टर अड्कल कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०७३) मा समाविष्ट कथा हो।

यसमा पश्चिमी पहाडको सानो सीतापुर गाउँको प्रस्तुतिमार्फत् सिङ्गो नेपालको सीतापुर जस्ता गाउँको परिवेश पस्कने कार्य गरिएको छ। यो कथा धार्मिक, सांस्कृतिक सचेतताको दृष्टिबाट लेखिएको हो भन्ने कुरा विषय वस्तुले देखाउँदैन। कथामा प्रयुक्त पात्रका दृष्टिकोणबाट कथाको सामाजिक, धार्मिक र सांस्कृतिक पक्षलाई नियाल्न सकिन्छ। कथाको प्रमुख पात्र डाक्टर कमल हो। कमलको शाब्दिक अर्थ “पोखरी वा जलाशयमा उम्रने पीडाल्ने, पानपाते फूल भन्ने हुन्छ। यस्तै कथाका सहायक पात्रहरू कमलका छोरा छोरी- विदुर र सुनिता। नेबृश (२०४०) ले विदुरको अर्थ “चलाख, चतुर, आफ्नो काम पट्याउन सिपालु तथा धृतराष्ट्रका कान्छा भाइ” (पृ. १२२७) भनेर प्रष्ट्याएको छ। ‘धृतराष्ट्र तथा विदुर’ प्रत्यक्षतया महाभारतसँग सम्बन्धित रहेको र कथा सीतापुर शब्दबाट प्रारम्भ भएकाले लेखकीय धर्म, संस्कार प्रभावित छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ (राई, २०७९, पृ. १३८)। कथामा यी तिनबाहेक अन्य गौण पात्रहरूका धार्मिक, सांस्कृतिक पक्ष खोजिएको छैन। कथाको प्रमुख पात्रको जातीय पहिचान नदिइएको, कमल धार्मिक, सांस्कृतिक रूपमा नजोडिएको एवम् सहायक पात्रहरू सुनिता र विदुर हिन्दु धर्म र संस्कृति बुझाउने शब्द भए तापनि कथालाई हिन्दु धर्म, संस्कारसँग जोड्न पर्याप्त प्रमाण भेटिएन। यस सन्दर्भमा यो लेखकीय धर्म संस्कारबाट प्रभावित कथा हो भन्न सकिन्छ।

बन्धनबाट मुक्ति

कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०७३) मा समाविष्ट *बन्धनबाट मुक्ति* कथा धर्म, सांस्कृतिकप्रधान कथा हो। कथाका पात्रहरूको जातीय पहिचान नदिइएकाले जातीय रूपमा कथा तटस्थ जस्तो देखिए तापनि यो हिन्दु धर्म, संस्कार मान्ने जातिप्रधान कथा हो भन्न सकिन्छ। त्यसका लागि यी अभिव्यक्तिहरू निहालौं : *यो ईश्वरको इच्छा हो। यो मृत्युको नियम हो। पतिपत्नी सँगसँगै जान चाहन्छन् तर एउटाले विजोग व्यहोर्ने पछि* (पृ. १५०)। यस वाक्यले कथालाई हिन्दु धर्म, संस्कारसँग जोडिदिएको छ। त्यस्तै *किरिया पुत्रीको शुद्ध शान्तिसम्म गरिने* (पृ. १५०), *बुढाको मनमा महापात्रलाई राम्रोसँग पञ्चकर्म गरौं भन्ने थियो* (पृ. १५१)। *मरेकी बुढीका लागि काठको पलड मात्र किन ? सुनकै पलड दान गरुन्* (पृ. १५१)। *आखिरमा स्टिलका एक दुई थाल, गिलास, सस्तो छाता*

र तन्नाभन्दा दानका लागि केही आएन (पृ. १५१) । मृतकको काजक्रिया तेह्र दिनसम्म गर्ने, ब्राह्मणहरूलाई मृतकको नाममा प्रशस्त मात्रामा दान दक्षिणा गर्ने, एक वर्षसम्म आसौच बार्ने र त्यसपछि पनि बर्सेनी मृतकको सम्झनामा तर्पण र पिण्डदान गर्ने परम्परा हिन्दुहरूमा रहेको छ (दाहाल र खतिवडा, २०५८, पृ. १७१) भन्ने भनाइले माथिका कुराको पुष्टि हुन्छ । एकादशी, श्राद्ध, शुद्धशान्तिको भोज आदि सबै हिन्दु धर्मसम्बद्ध अन्त्यष्टि कार्यगत संस्कारहरू हुन् । नातिहरूको मुण्डन, वर्तमान (पृ. १५१) जस्ता हिन्दु जन्म संस्कार पनि कथामा आएका छन् । यसका साथै देवघाट गएर सन्यास वरण र सन्यास परिधान ग्रहण (पृ. १५३) ले यही मान्यता देखाएको छ । सन्यास वरण भनेको “सांसारिक विषयबाट विरक्त भई निष्काम अवस्थामा रहने एक आश्रम/हिन्दुका चार आश्रम मध्ये एक आश्रम” (नेवृश, २०४०, पृ. १२९९-१३००) हो । चोआलाल आफ्नै छोरा-बुहारीहरूबाट विरक्त भई प्रसिद्ध हिन्दु तीर्थस्थल देवघाट (पृ. १५०) मा पुगेर सन्यासी बनी सांसारिक विषयभोग वा प्रपञ्चबाट मुक्त भएको घोषणाको सन्दर्भले यो कथा हिन्दु धर्म/संस्कार प्रधान भएको पुष्टि हुन्छ । शिष्यहरू अगाडि राखेर प्रवचन गर्नु, भजन रच्नु र गाउँनु (पृ. १५४) जस्ता कार्यहरू पनि हिन्दु संस्कारसम्बद्ध देखिन्छन् ।

स्वाद

स्वाद कक्षा ९ (२०७९) पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट सामाजिक यथार्थवादी कथा हो । निम्न बेतनभोगी नेपाली कर्मचारीको सामाजिक, आर्थिक प्रस्तुत गर्ने स्वाद कथाका पात्रहरूको जातीय पहिचान नदिइएकाले जातीय रूपमा तटस्थता देखा पर्दछ । कथा जागिरे जिन्दगी बाँचिरहेका साबुन कति दिनदेखि सकिएको थियो र नुहाउन नपाएर जिउ मैलो भएको” (पृ. १०), तलब आउने दिनलाई व्यग्रतासाथ (पृ. ११) पखिनु पर्ने व्यक्तिको जागिरे जिन्दगीको यथार्थसँग सम्बन्धित छ । यस्तै कथाले स्वास्नीको जाबो चुरा लाउने इच्छालाई मेरो चुरा लाउनु थियो, भैगो भोलि पर्सि लाउँला (पृ. १२) भन्नु पर्ने, मासुतिर हेर्दा भो, नखाऊ, महङ्गो छ, उसैमा पनि अहिले बाख्री काट्छन् रे (पृ. १३), छोरोले माछा हेर्दा र स्वास्नीले रहुँ माछा नखाएको त बसो भइसक्यो (पृ. १३) भन्दा नकराऊ, माछामा काँडा धेरै हुन्छन्, छोरोलाई अडक्यो भने ! (पृ. १३) भन्नु

पर्ने स्थिति एवम् १२ रुपियाँ के. जी. को माछा १० रुपियाँ गरिदिएँ (पृ. १४) भन्दा पनि माछा किन्न अर्कोसँग पैसा सापटी लिनुपर्ने, यसरी अर्कोसँग पैसा सापटी लिएर खाएको माछाको स्वाद ज्यादै मिठो थियो, अविस्मरणीय (पृ. १५) मान्नुपर्ने अनि कुनै समारोह र भोजको वास्तविक आनन्द आज कति वर्षपछि प्राप्त भएको थियो, त्योभन्दा बढी सस्तो माछा पाएको आनन्द भोलि छरछिमेकीमा गर्वसाथ बयान गर्न सकिन्छ (पृ. १५) भन्नु पर्ने निम्न तलबभोगी नेपाली कर्मचारीको यथार्थ कथाले पस्केको छ। यसरी जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनका दृष्टिले कथा तटस्थ रहे पनि स्वस्ती महाभारत राम्ररी (पृ. १३), छोरो त पूर्वजन्मको वैष्णव रहेछ (पृ. १३) जस्ता वाक्य वा वाक्यांशले कथाकारीय वा लेखकीय जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक पक्षको सामान्य प्रभाव छ भन्ने स्पष्टिन्छ।

कालजित र अजङ्गको राक्षसको कथा

विवेच्य कथा कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०७९) मा लोककथाको क्षेत्रबाट समावेश गरिएको छ। लोककथा मानव जातिको साझा नीधि हो (राई, २०७९, पृ. १२५)। प्रस्तुत कथामा मानवीय र मानवेतर दुवै प्रकारका पात्रहरू आएका छन्। कालजित, किसानहरू, दसबाह्र जना महिला, एउटी महिला, गाउँलेहरू आदिले मानवीय र राक्षसले मानवेतर पात्रको प्रतिनिधित्व गरेको छ। कथामा आएका मानवीय पात्रहरू कसैको पनि जातीय पहिचान नदिइएकाले जातीयताका दृष्टिले कथा तटस्थ रहेको देखिन्छ। यसरी जातीयताका दृष्टिले कथा तटस्थ रहेसँगै धार्मिक, सांस्कृतिक दृष्टिले पनि कथा तटस्थ रहनुपर्ने हो तर त्यस्तो नभएर कथा हिन्दु धर्म, संस्कार प्रधान हुन पुगेको छ। कथा राक्षसको क्रियाकलापसँग सम्बद्ध छ र यो कार्यकलाप भगवान, मानवको आयु लेख्ने भावी र मानवको आयुसँग सम्बद्ध छ। काल आएका मान्छेलाई मात्र खान भनी भगवानले अराएको (पृ. ७२) भन्ने सन्दर्भ हिन्दु धर्म, संस्कारसँग सम्बन्धित देखिन्छ। भगवानको हेर काल ! यो आयु भावीले जुन दिन जति लेख्यो, लेख्यो। त्यसलाई घटाउन पनि सकिदैन, बढाउन पनि सकिदैन भन्ने अभिव्यक्ति हिन्दु धर्मको मूलमर्मसम्बद्ध विषय हो अर्थात् भगवान, काल, भावी र आयुको निर्धारण हिन्दु धर्मका मूल सार हुन्। त्यस्तै सबै मिलेर राक्षसको

सद्गत गरेछन् अर्थात् मृत्यु पश्चात्को अन्त्यष्टि हिन्दु संस्कारको अपरिहार्य अङ्ग भएकाले तटस्थ बनाउने प्रयाश गर्दागर्दै पनि कथा हिन्दु धर्म, संस्कार प्रधान देखा परेको छ ।

समय पीडा

माध्यमिक तह कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०७९) मा सामाजिक यथार्थवादी कथाको क्षेत्रबाट समय पीडालाई समावेश गरेको भेटिन्छ । कथाका पात्रका रूपमा जातीय परिचयविहीन रामनाथ र आनन्दी प्रस्तुत भएका छन् । घिउचाकु तताएर भातमा भ्वाईं पारेर खान कान्छालाई खुबै मन पर्छ (पृ. ११८) ले नेवार समुदायका पात्र हुन् भन्नेसम्मको परिचय दिए पनि किटान गरिहाल्न सकिने स्थिति देखिँदैन । यसरी पात्रको अपहिचानित जातीयताले धार्मिक, सांस्कृतिक आदि पक्षको विश्लेषणमा मदत गरेको छैन । यस दृष्टिले कथा तटस्थ देखा पर्दछ । कथाको मूल विषयवस्तु वर्तमानमा राष्ट्रिय समस्या बन्दै गएको घरमा जति नै सुख सयल भए पनि विदेशमै बस्न ... रमाउने युवा पिँढीको मनस्थिति (पृ. ११७), समयको हावाले गर्दा स्वदेशको सुखभन्दा विदेशको सङ्घर्ष वा पढाइको नाममा विदेश गएर त्यहीको हावापानी र रमझममा रमिसके (पृ. १२१) पछि आमा र बाबुको ममता र योगदानलाई चटक्क बिसर्नुको साथै आमाको बिमारीमा पनि फोनबाट आउँने आश्वासन बाँड्दै विदा नमिलेको (पृ. १२२) र अध्ययनमा दखल पर्ने बहानाले (पृ. १२२) टार्ने यथार्थसँग सम्बन्धित छ । सन्तान विदेसिने र घरमा आमा बाबु मुटुमा घाउ पाउँ तिनै सन्तानसँगको मिलनको मृगतृष्णामा मर्दै बाँच्दै वा मर्नुपर्ने वास्तविकता कथाले प्रस्तुत गरेकाले यो धार्मिक, सांस्कृतिक दृष्टिले तटस्थ देखिएको छ । कथामा आएका एकपल्ट उसको नाउँमा कुलदेवतालाई बत्ती बालिदिनोस् न (पृ. ११९), उत्तिखेरै नुहाइधुवाइ गरी चोखो लुगा लगाएर कुलदेवताको पूजा गरी नातिनीको सुस्वास्थ्यको कामना गरी दीप प्रज्वलित गरिन् । पूजाकोठाको सबै देवीदेवताको सामु प्रार्थना गरिन् । शङ्कटा, महाङ्काल, भद्रकालीमा गई पूजा गरिन् (पृ. ११९) जस्ता अभिव्यक्तिले लेखकीय नेवारी धर्म, संस्कारको प्रभाव देखाएको छ ।

भविष्य निर्माण

भविष्य निर्माण कथा बाल मनोवैज्ञानिक कथाका रूपमा कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तक (२०७९) मा समाविष्ट गरिएको छ। कथाका पात्रका रूपमा पार्वती, कृष्णबहादुर र नरेश तथा प्रसङ्गगत रूपमा जर्मनहरू आएका छन्। कथामा पार्वती, कृष्णबहादुर र नरेशको जातीय पहिचान दिइएको छैन तापनि यी नाम हिन्दू धर्मावलम्बी बाह्मण र क्षेत्री जातका हुन् भन्न सकिन्छ, तथापि कथाले जातीय पहिचानभन्दा नितान्त पृथक रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरेको हुँदा जातीय दृष्टिले कथा तटस्थ रहेको मान्न सकिन्छ। यो बालकका मस्तिष्कमा उसको वातावरणले पार्ने प्रभावको उद्घाटन गर्दै अभिभावकको सकारात्मक भूमिकाले बालकको भविष्यको मार्ग कोर्न सकिन्छ, भन्ने सन्दर्भमा लेखिएको देखिन्छ। यस कथामा प्रयुक्त **पार्वती हुन् त्यस घरकी गृहलक्ष्मी** (पृ. १६८) र **कप्तान कृष्ण (बहादुर)** (पृ. १६८) ले विष्णुका अवतारहरूमध्ये आठौँ अवतार लिएर वासुदेव र देवकीका पुत्र भई गोकुलमा जन्मेका द्वापरयुगका प्रसिद्ध महापुरुष, व्यास र अर्जुनको उपनाम, केशव, गोविन्द, माधव, मुरलीधर, मुरारि, वासुदेव (नेबृश्र, २०४०, पृ. २५९) नरेश, पार्वती (हिमाल पर्वतकी छोरी, शिवकी अर्द्धाङ्गिनी, गौरी (नेबृश्र, पृ. ८१८) जस्ता पद पदावलीहरू हिन्दू धर्म र संस्कारसम्बद्ध हुँदाहुँदै पनि जातीय धार्मिक, सांस्कृतिक दृष्टिले तटस्थ कथाको रूपमा यसलाई लिन सकिन्छ। कथाकारीय धर्म, संस्कारबाट प्रभावित र अर्काको देशका लागि लड्ने नेपाली लाहुरे संस्कृति यसमा प्रस्तुत भएको छ।

प्राप्ति

प्रस्तुत लेखमा उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०५५ का प्रतिवेदनको शिफारिस अनुसार २०५६ मा प्रकाशित कक्षा ९ को पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट *सहिद, खड्गबहादुर, दोषी चस्मा र शिशिर वसन्तको कथा*, माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रारूप २०६४ लाई आधार मानी २०७३ मा समाविष्ट गरिएका *अनारको बोट, निद्रा, डाक्टर अङ्कल र बन्धनबाट मुक्ति* तथा विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ लाई आधार मानी २०७९ मा समाविष्ट *स्वाद, समय पीडा, कालजित र अजङ्गको राक्षसको कथा* र *भविष्य*

निर्माण गरी १२ वटा कथाहरूलाई जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक सन्तुलनका दृष्टिले अध्ययन, विश्लेषण गरिएको छ ।

निर्धारित सम्पूर्ण कथाका पात्रहरू कसैको पनि जातीय पहिचान नदिइएकाले जातीय सन्तुलनका दृष्टिले कथाहरू तटस्थ छन् तर कथाकारको जातीय प्रभावका कारण धेरै कथाका पात्रहरू हिन्दु धर्मावलम्बी रहेका छन् । यी कथाहरू पौराणिक, ऐतिहासिक, मनोवैज्ञानिक, बाल मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक, लोककथा जस्ता विविध क्षेत्रबाट समाविष्ट गरिएका छन् । कथाहरूमध्ये *शिशिर वसन्तको कथा*, *अनारको बोट*, *बन्धनबाट मुक्ति* र *कालजित र अजड्गको राक्षसको कथा* पूर्ण रुपमा हिन्दु धर्म, संस्कारबाट प्रभावित देखिएका छन् । *निद्रा*, *सहिद*, *खड्गबहादुर*, *दोषी चस्मा*, *डाक्टर अड्कल*, *स्वाद* र *भविष्य निर्माण* सामान्य रुपमा प्रभावित देखिएका छन् ।

एक मात्र *समय पीडा* कथा नेवारी संस्कृतिबाट सामान्य रुपमा प्रभावित रहेको छ । यसमा पूर्ण प्रभावित कथाहरू विषय वस्तुका दृष्टिले नै हिन्दु धर्मग्रन्थसँग सम्बद्ध तथा हिन्दु संस्कारबाट प्रभावित र सामान्य प्रभावित कथा विषयवस्तुका दृष्टिले तटस्थ हुँदाहुँदै पनि लेखकीय धर्म, संस्कारबाट धेरथोर रुपमा प्रभावित पाइएका छन् । कथाकारतर्फ पद्मावती सिंह बाहेकका कथाकारहरू हिन्दु धर्मावलम्बी देखिएकाले उनीहरूद्वारा लिखित कथाहरू हिन्दु धर्म, संस्कारबाट कुनै न कुनै रुपमा प्रभावित छन् भन्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत सङ्क्षिप्त अध्ययनबाट हाम्रा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने अधिकांश पाठ्यसामग्रीहरू हिन्दु धर्म र संस्कारवादी लेखकहरूद्वारा लेखिएका हुन्छन् भन्ने देखिन्छ । ती लेखक (कथाकार) का साहित्यिक पाठहरू (कथा) मा जातीय धार्मिक, सांस्कृतिक प्रभावहरू स्वतः रहँदा त्यस्ता पाठ्य सामग्रीहरू तटस्थ रहन सक्दैनन् भन्ने सिद्ध हुन्छ । यिनै तथ्यले गर्दा नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकहरूले हाम्रो देशको बहुजातीय, बहुधार्मिकता र बहुसांस्कृतिक विशेषतालाई सम्बोधन गर्न सकेका छैनन् अर्थात् नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक विधा छनोटमा समाजसापेक्ष दृष्टिबाट सम्पूर्णतः सन्तुलित छैनन् भन्ने निष्कर्ष

निकाल्न सकिन्छ ।

यी कथाहरू पौराणिक, ऐतिहासिक, मनोवैज्ञानिक, बाल मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक, लोककथा जस्ता विविध क्षेत्रबाट समाविष्ट छन् । यी कथाहरूमध्ये शिशिर वसन्तको कथा, अनारको बोट, बन्धनबाट मुक्ति र कालजित र अजङ्गको राक्षसको कथा पूर्ण रूपमा हिन्दु धर्म, संस्कारबाट प्रभाव, निद्रा प्रभावित र सहिद, खड्गबहादुर, दोषी चस्मा, डाक्टर अङ्कल, स्वाद, भविष्य निर्माण सामान्य रूपमा प्रभावित देखिन्छन् भने समय पीडा नेवारी संस्कृतिबाट सामान्य रूपमा प्रभावित रहेको छ । यसमा पूर्ण प्रभावित कथाहरू विषय वस्तुका दृष्टिले नै हिन्दु धर्मग्रन्थसँग सम्बद्ध छन् भने प्रभावित हिन्दु संस्कारबाट प्रभावित र सामान्य प्रभावित चाहिँ विषय वस्तुको दृष्टिले तटस्थ हुँदाहुँदै पनि लेखकीय जातीय धर्म, संस्कारबाट धेरथोर रूपमा प्रभावित छन् । अर्थात् तालिका क्रम ४ अनुसार पद्मावती सिंह बाहेकका कथाकारहरू हिन्दु धर्मावलम्बी देखिएकाले उनीहरूद्वारा लिखित कथाहरू पनि हिन्दु धर्म, संस्कारबाट कुनै न कुनै रूपमा प्रभावित रहेका छन् । यसले के देखाउँछ भने हाम्रा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने अधिकांश पाठ्यसामग्रीहरू हिन्दु धर्म, संस्कारवादी लेखकहरूद्वारा लेखिएका हुन्छन् र ती लेखक (कथाकार) का जातीय धार्मिक, सांस्कृतिक प्रभावहरू रहँदा त्यस्ता सामग्रीहरू तटस्थ रहन सक्दैनन् र त्यसले हाम्रो देशको बहुजातीयता, बहुधार्मिकता र बहुसांस्कृतिक विशेषतालाई सम्बोधन गर्न सक्दैनन् वा सन्तुलित छैनन् भन्ने प्रस्तुत लेखको निष्कर्ष रहेको छ ।

सन्दर्भसामग्री

- उपाध्याय, प्रसाद केशव (२०५९), साहित्य प्रकाश, सं. छैटौँ । साभा प्रकाशन ।
 कंडेल, पुष्पराज (२०६४), राष्ट्रनिर्माणमा जातीयताको प्रश्न । बुद्ध एकेडेमिक पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
 दाहाल, पेशल र खतिवडा, सोमप्रसाद (२०५८), नेपाली समाज र संस्कृतिको परिचय । एम. के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।

नेराप्रप्र २०४०, नेपाली बृहत् शब्दकोश, । नेराप्रप्र ।

नेपाल सरकार (२०६३), अन्तरिम नेपालको संविधान, २०६३ । कानून तथा न्याय मन्त्रालय ।

नेपाल सरकार (२०७२), नेपालको संविधान, २०७२ । कानून तथा न्याय मन्त्रालय ।

पराजुली, संगीता (२०७०), समाज सापेक्षताको आधारमा कक्षा ५ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, महेन्द्र रत्न क्याम्पस, नेपाली शिक्षा विभाग, काठमाडौं ।

पाविके (२०५५), माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०५५ । पाविके ।

पाविके (२०५६), नेपाली, कक्षा-९ । पाविके ।

पाविके (२०६३), माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम प्रारूप । पाविके ।

पाविके (२०६४), नेपाली भाषाको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्देशिका, २०६४ । पाविके ।

पाविके (२०६७), समावेशी पक्षको अध्ययन प्रतिवेदन । पाविके ।

पाविके (२०७३), नेपाली, कक्षा-९ । पाविके ।

पाविके (२०७६), विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ । पाविके ।

पाविके (२०७९), नेपाली, कक्षा-९ । पाविके ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६६), प्राथमिक तह नेपाली भाषिक सिपहरूको प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन प्रविधिको अध्ययन, अप्रकाशित विद्यावारिधीय शोधप्रबन्ध, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर ।

माबुहाड, बालकृष्ण र अन्य (सन् २००५), विद्यालय स्तरको पाठ्यक्रमको अध्ययन तथा विश्लेषण आदिवासी जनजाति दृष्टिकोणमा, (कक्षा १ देखि ६ सम्मको ६ अनिवार्य विषयहरू) । आजउराप्र ।

यादव, पिताम्बर (२०५६), *नेपालको राजनैतिक इतिहास* । क्षितिज प्रकाशन ।

राई, राम कुमार (२०७९), *कक्षा ९ र १० का पाठ्यपुस्तकमा समावेशिता*, अप्रकाशित विद्यावारिधीय शोधप्रबन्ध, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, त्रिभुवन विश्व विद्यालय, महेन्द्र रत्न क्याम्पस, नेपाली शिक्षा विभाग, काठमाडौं ।

विलियम्स, रेमन्ड (सन् १९८३), *कि वर्डस्* । फोन्टामा ।

शर्मा, कमल (२०६९), *समाजशास्त्रीय सैद्धान्तिक दृष्टिकोणहरू* संशोधित तथा परिमार्जित । सनराइज पब्लिकेसन्स् प्रा. लि. ।

Bajracharya, Rojan (ed.). (2009). *Social inclusion and nation building in Nepal: abstracts of researches supported by Social Inclusion Research Fund* (SIRF). Social Inclusion Research Fund.

Gurung, Om Prasad (2009). *Social inclusion: policies and practices in Nepal*. Occasional papers in Sociology and Anthropology 11:1-15.

Tyler, E. B. (1903). *Primitive Culture*. John Murray.

Harmer, J. (2003). *The practice of English language teaching* (3rd. Ed.). Longman.